

VÁROSLAKÓ NOMÁDOK

A POLITIKAI VÁLTOZÁS ÉS A GLOBALIZÁCIÓ HATÁSAI A MONGOL TÁRSADALOMBAN¹

2008 júliusának elején a mongol fővárosban lezajlott zavargások² rövid időre az országra irányították a világ figyelmét. A rövid múltra visszatekintő fiatal demokrácia történetében korábban nem tapasztalt utcai megmozdulás láttán felvetődött a kérdés, hogy a kialakult válság csupán politikai okokra vezethető-e vissza, vagy más jelenségek is közrejátszottak a helyzet kialakulásában.

A rendszerváltás óta eltelt csaknem két évtized politikai és gazdasági átrendeződése nagyon gyors és korábban nem látott mértékű átalakulást generált a mongol társadalomban is. A megváltozott piaci környezet, a határok átjárhatósága, a telekommunikációs forradalom a világtól korábban meglehetősen elzárt, hagyományos nomád életmódod folytató pásztorok számára olyan új környezetet teremtett, mely rendkívül gyorsan, gyakorlatilag egy generáción belül megváltoztatta az életpálya-választás lehetőségeit.

Mongóliában a legutóbbi csaknem két évtizedben előfordultak ugyan politikai krízisek, a 2008-as választásokat követő események intenzitására azonban korábban nem volt példa. Voltak ugyan utcai demonstrációk, éhségstrájkok, de ezek a megmozdulások inkább a demokratizálódási folyamatok első két évére korlátozódtak és eddig egyszer sem fajultak vérontásig. Bár a 2008-as konfliktusnak egyes pártok, politikusok megjelenése erős politikai színezetet adott, egybehangzó vélemények szerint a háttérben inkább gazdasági érdekek látszanak. Ugyanakkor felszínre kerültek olyan alapvető – elsősorban társadalmi jellegű – problémák, melyek okai részben a rendszerváltás előtti korszakban gyökereznek, részben a poszt-szovjet időszak következményei. Ezek egy részét már a kilencvenes évek elején bekövetkezett mongóliai rendszerváltás óta sem sikerült megoldani, más részük azonban alapvetően új keletű.

A kilencvenes évek elején lezajlott politikai átrendeződés jelentős gazdasági változásokat is generált. A piacgazdaság megjelenése, illetve a társadalom széles rétegei által korábban nem, vagy – elsősorban a korábbi állami

¹ A szerző kutatásait 2008–2010-ben az MTA Bolyai kutatási ösztöndíja támogatja.

² 2008. július elsején, a napokkal előbb lezajlott parlamenti választások eredményeinek megsemmisítését követelte a vesztés ellenzék. A békésnek induló megmozdulás hamarosan véres összecsapásokba torkollott. A protestálókhoz vélhetően nem elsősorban politikai célokat megfogalmazó tüntetők csatlakoztak. A tömeg hamarosan a mongol utódpart, a Mongol Népi Forradalmi Párt székházára támadt és felgyújtotta azt. Az utcai összecsapások végső mérlege öt halott, több száz sebesült, 751 letartóztatott és öt nap szükségállapot lett.

kontroll miatt – csak igen kis mértékben tapasztalt, a hagyományos nagyállattartó mongol nomád életmódtól alapvetően eltérő életvezetési példák, a „nyugati” életvezetési modell megjelenése igen jelentős társadalmi változásokat is generált. Ezek elsősorban spontán folyamatokként játszódtak le, s mivel semmilyen a korábbi korszakban jellemző állami kontroll nem kötötte gúzsba őket, igen jelentős átrendeződést eredményeztek.

A változások következtében napjainkra két egymástól markánsan elkülönülő társadalmi csoport alakult ki az országban. Létrejött egy korábban nem látott lélekszámú város lakó közösség, mely alapvetően elsősorban a fővárosban koncentrálódik. Mongóliában a forradalom 1921-es győzelmét követően megindult, majd az évtized végére és az 1930-as években jellemző kollektivizálással, illetve a szocialista ipari központok kialakításával felgyorsult a mongol népesség részleges áttelepítése. Ez a folyamat a korábbi évszázadokban nem tapasztalt, a nomád hagyományokkal rendelkező országra korábban nem jellemző városiasodást eredményezett, hatása mégis eltörpül a rendszerváltás utáni változás mértéke mellett. A folyamat az 1990-es évek végére spontán migrációban csúcspontot ért el, mely napjainkra igen jelentős társadalmi, gazdasági és – mint 2008 nyarán tapasztalhattuk – politikai jellegű konfliktusokat is generált.

A mongol társadalmi átalakulás

A mongol társadalom a 20. század második évtizedének végéig jórészt a hagyományos nagyállattartó nomád életformát folytatta. Bár létrejöttek kisebb-nagyobb járásközpontok, kialakult a főváros – mely a 18. század végére a mai helyére költözött –, a lakosság jelentős része nem adta fel nomád hagyományait. A mongol települések elsősorban a külföldi betelepülők – kereskedők, kínai hivatalnokok – hatásának köszönhetően öltöttek városias jelleget. Bár az tény, hogy már a 13. században is találhattunk a mongol területeken városi jellegű településeket – gondolhatunk itt például Ögödej kán uralkodói székhelyére –, ezek megjelenése nem eredményezett változásokat a népesség túlnyomó többségének életében.

A 20. század elejének mongol városai elsősorban kereskedelmi központok, járásközpontok, esetleg egy-egy fontosabb kolostor köré szerveződött kisebb települések voltak. Méreteik a fővárost leszámítva nem is vethetőek össze a letelepült társadalmakra jellemző városi közösségekéivel.

A markáns változást nem a kínai uralom részleges megszűnése, hanem a bolsevik hatalom, illetve ezen keresztül a szovjet befolyás erősödése hozta. A bolsevik hatalomátvétel nemcsak politikai, de az 1930-as évektől igen jelentős társadalmi változásokat is generált. Ezek elsősorban a hatalom ideológiai alapon kivitelezett lépéseinek voltak köszönhetőek.

A század második évtizedének teokratikus mongol állama sokkal közelebb állt az azt megelőző több, mint két évszázados mandzsu császársághoz,

mint az 1921-es forradalom utáni időkhöz. A buddhista egyházfő vezette állam feudális jellegű társadalmában a legjelentősebb változást csupán az alávetett réteg szerkezetének – ezen belül is inkább az egyes csoportok lélekszámának – változása jelentette. A buddhista egyház hatalmának erősödésével, az egyházi szolgálatra rendelt pásztorok, illetve a lámák száma is drasztikusan megemelkedett. Ennek köszönhetően a korszak végére a lakosság nagyjából nyolc százalékát tették ki a lámák, az egyházi szolgálatba rendelt alávetettek – *sabik*³ – lélekszáma pedig ezt is jóval meghaladta.

A 20. század elején csakúgy, mint a mandzsuk hatalomra jutásának időpontjában is az évszázadok óta e területre jellemző nagyállattartó nomád állattenyésztés határozta meg Mongólia lakóinak életét. Ez a még ma is Mongólia nagyobb területén megfigyelhető életmód és gazdasági berendezkedés, melyet legpontosabban a belső-ázsiai kultúrszindróma (URAY-KÖHALMI, 1989, 47–51.) összefoglaló fogalommal írhatunk le, mai formáját tekintve lényegileg nem tér el a múlt század elején tapasztalható életmódtól. A gazdálkodás alapja a legelőváltó nomád állattenyésztés, amely az öt fő jószágra épül.⁴

A társadalom szerkezete ebben az időszakban és az azt megelőző mandzsuk kori Mongóliában főbb jellemzőit tekintve hasonlított az Európában megismert feudális társadalomra, bár a részletesebb vizsgálat több eltérést is feltár. A társadalom tagolódása, a teherviselés formái és rendszere sok tekintetben megegyeztek az európai példákkal, de a nomád társadalomra, életmódra jellemző örökség egy-két kérdés tekintetében jelentős különbségeket eredményez. A teokratikus mongol állam társadalmában megfigyelhető alá- és fölérendeltségi viszonyok a rendszer alapjait tekintve megegyeztek a mandzsuk kori állapotokkal, de sokkal árnyaltabbak voltak, mint azok az európai példák, melyekhez sokszor hasonlítják azokat.⁵ Mivel a hagyományos nomád értékrendben nem a földterület, hanem az állatállomány jelentette a vagyont, ezért Mongólia nomád társadalma a klasszikus értelemben nem is tekinthető „feudálisnak”, hiszen a nomád viszonyokra a *feudum-földterület*, mint vagyoni egység nem alkalmazható a szó európai értelmében. A nomád életmód jellegéből adódóan az egyes pásztorcsaládok lakóhelye gyakran változott és nem volt olyan pontosan meghatározható, mint egy letelepült társadalomban. Az előkelők sem földterületet kaptak a szolgálataikért, hanem vagyonukat a fennhatóságuk alá rendelt pásztorcsaládok számával gyarapították. A szabad költözés tilalma is csak jóval későbbi „találmány” mint Európában,⁶ szerepe viszont megegyezett az európai példáéval, itt nem a földterületet, hanem a feljebbvalót volt tilos elhagyni.

³ Mong. *šabi*, halha *šaw*.

⁴ Halha *tawan xošuu mal*. Ló, szarvasmarha (jak), juh, kecske, teve.

⁵ A korábbi mongol történeti munkák – az akadémia által kiadott Mongólia történet, a korszakkal foglalkozó monográfiák – is a „feudális” szót használják az 1920 előtti mongol társadalmi berendezkedés jelölésére, de véleményem szerint ez pusztán a társadalom rétegződésének jellegére utalhat.

⁶ Az első erre vonatkozó adatok csak a 17. század végétől származnak. Ezek a mandzsuk által bevezetett intézkedések részben a mongol kiváltságosok igényeit is szolgálták, így az autonómia kivívása után sem vonták vissza őket.

A területi alapú szerveződés másodrendűségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a hagyományos nomád katonai egységek sem ebben a rendszerben szerveződtek, sokkal inkább az adott körzetben élők lélekszáma határozta meg, hogy milyen szervezeti egységbe tartoznak.⁷ E társadalmi szerkezetben az állatállomány birtoklásának alapvető fontossága mellett a nomád előkelőnek a közigazgatásban betöltött szerepe jóval nagyobb mértékben határozta meg, hogy milyen mértékben részesül a javakból, mint Európában.

A 20. század elején, elsősorban a környező országokban végbemenő változások hatására néhány új, már a nem feudális viszonyokat idéző csoport is megjelent. A teokratikus állam fennállásának alig tíz éve természetesen túl rövid idő volt ahhoz, hogy gyökeres változások következhesse be a társadalomban, de részben erre az időre tehető azoknak a folyamatoknak az elindulása, amelyek következtében a század végére a társadalom szerkezete alapvetően megváltozott, és kialakult egy letelepült város lakó réteg, mely gyakorlatilag teljesen elszakadt a nomád hagyományoktól.

Az 1921-es forradalom győzelme és az új hatalom fokozatos megerősödése után a politikai vezetők az erőszakos kollektívizálással, a részleges modernizációval, a lakosság városokba, iparközpontokba telepítésével akarták kialakítani a szocializmus idealizált társadalmát. Bár ez a folyamat nem volt lineáris és számos politikai konfliktust is generált,⁸ hatásait nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Az új kormányzat számára alapvető kérdés volt az egyház hatalmának és befolyásának megtörése is, mely szintén számos társadalmi jellegű változást eredményezett. Itt nem célunk részletezni ezt, de röviden annyi mindenképp megemlíthető, hogy ez a folyamat nem merült ki csupán az egyházi javak államosításában. A hatalom már a korai időszakban is céljának tekintette a lámák „átnevelését”. A bolsevik ideológiának megfelelően a buddhista egyházzal szembeni egyik alapvető érvük az volt, hogy a lámákat a társadalom inaktív tagjainak tekintették, akik, így gyakorlatilag csak „élősködtek” a „népen”. A korai időszakban elsősorban adminisztratív eszközökkel próbálták a lámák számát csökkenteni. A fiatal szerzeteseknek állami kölcsönöket juttattak, hogy saját állatállománnyal rendelkező gazdaságokat hozhassanak létre. Ez persze kevés sikerrel járt, hiszen hosszabb távon az államosítás és a magántulajdon megszüntetése volt a cél. A harmincas években és

⁷ Gondoljunk például a klasszikus katonai beosztásra: *tümen*, ami 10 000 embert jelentett, de a *xošuumok* (járás) felállításakor is a pásztorok létszáma szerint osztották be a területet. Vö. VLADIMORCOV, B. Ja. 1934, 133.

⁸ Itt elsősorban a kollektívizálás lebonyolítása körül kibontakozott ideológiai vitákra, és az ehhez szorosan kapcsolható politikai versenyfutásra gondolhatunk. A „rég” társadalom „modernizálása”, a kollektívizálás olyan kiemelten fontos pontja volt a társadalom bolsevik ideológia mentén történő átalakításának, mellyel a korszak politikusai előszeretettel próbálták bizonyítani elkötelezettségüket az új eszmék mellett. Részben ez is okozta a gyakori túlkapásokat, fejtelenséget, ésszerűtlen döntéseket, melyek természetesen csak újabb politikai vitákra adtak okot.

különösen az 1932-es nyugat-mongóliai lámalázadások után már hatalmi eszközökkel is az egyház ellen fordultak, s ez az üldözés az 1937-es egyházellenes pogromokban csúcsondott ki. Az életben maradt lámák jelentős része ezután inkább kilépett a szerzetből, elhagyta fogadalmát és családot alapított, gyakran pusztán élete megmentése érdekében.

A társadalom bolsevik típusú átalakítása tehát a korai időszakban jelentős traumát okozott. A főváros és néhány ipari központ tudatos fejlesztésével, népességük növekedésével azonban fokozatosan kialakult egy városi népesség, mely hozzászokott az új környezethez, részben elszakadt nomád hagyományaitól, és önálló társadalmi csoportként kezdett működni.

Ez az átalakulás – bár több évtized alatt zajlott le – történeti léptékben mégis elég gyorsnak tekinthető. Megindult a részleges modernizáció, melynek hatásai azonban csak kevésbé látszódtak. A lakosság jelentős része megmaradt nomád állattenyésztőnek. Kialakultak kisebb ipari központok, de ezek termelékenységé, hatékonysága messze elmaradt a kívánt szinttől. Megkezdődött a városok fejlesztése is. Ez elsősorban a fővárosra, illetve a mongol gazdaság erőszakos átalakításának olyan központjaira – a „szocialista ipar” fellegváraira – korlátozódott, mint Erdenet, vagy Darhan. A folyamat európai léptékkel mérve meglehetősen visszafogott eredményeket hozott, de elindított egy gazdasági átalakulást, és elvetette azoknak a folyamatoknak a magját, amik a rendszerváltás után robbanásszerű változásokat eredményeztek.

Az urbanizálódási folyamat elsősorban a korszak végén kezdte éreztetni társadalmi hatásait. Míg az évszázad közepén a városi lakosság létszáma alig haladta meg a mongol népesség egy ötödét, addigra az 1980-as évek végére számuk már kis mértékben meg is haladta a teljes népesség ötven százalékát, így épp a rendszerváltás előtti utolsó évekre alakult ki a városi lakosság túlsúlya.⁹

Társadalmi átalakulás a rendszerváltás után

A Mongóliában lezajlott politikai átalakulásról elmondható, hogy társadalmi bázisát elsősorban a városi népesség alkotta. Ulánbátorban indult meg az az ellenzéki szervezkedés, mely aztán részben a vidékre – elsősorban a vidéki ipari központokra – is áttérjedve végül kikényszerítette a politikai változást. Ebben az értelemben tehát kijelenthető, hogy jórészt a szocialista társadalmi átalakulás hozta létre azt a társadalmi csoportot, mely később a rendszer kritikusaként válva annak megdöntését követelte ki.

A mongol főváros gazdasági, kulturális túlsúlyának kialakulása ugyanakkor csak részben köthető a szovjet korszakhoz. A mai Ulánbátor csak a 18. század végén foglalta el ma is ismert pozícióját, korábban csaknem har-

⁹ A mongol városlakó népesség lélekszáma az 1956-ban jellemző 22,6%-os szintről a rendszerváltás előttre 57,1%-ra nőtt. (Vö. HUMPHREY – SNEATH, 1999, 200.)

minc alkalommal költöztették. Európai szemmel nézve a korábbi időszakban inkább egy nomád – gyakran költöző – kolostor képét mutatta, mely jelentőségét elsősorban annak köszönhető, hogy a mongol buddhista egyházfő, és így a mongol buddhizmus ceremóniális központját adta. A mandzsu korban a mongol adminisztráció központja az udvar, illetve a *Lifan Yuan*¹⁰ hivatal volt, így a mongol főváros adminisztratív jellegét elsősorban az adta, hogy az ambanátus központja is ide telepedett. Neve 1706-tól *Ih hüré*¹¹ („nagy kolostor”) volt. Jelentős változást a teokratikus mongol állam 1911-es létrejötte hozott, mikor a mandzsu fennhatóság megszűnésével és a buddhista főláma kánná emelésével az uralkodói székhely már a mongol adminisztráció központjává is vált. A város nevét ekkor változtatták *Nijszil hürére*¹² („kolostor főváros”). A bolsevik kormányzat a forradalom győzelme után már ezt a helyzetet „örökölte”, egyetlen változtatásként csupán a város nevét változtatta Ulánbátorra.¹³ Bár ebben az időszakban – mint korábban említettük – történtek kísérletek más városok fejlesztésére is, ennek ellenére egyértelmű, hogy a huszadik század utolsó évtizedére a főváros fejlődése egyre inkább elszakadt a mongol átlagtól, nemcsak kulturális és adminisztratív értelemben vált az ország központjává, de gazdasági túlsúlya is jellemzővé vált. Ezt az állapotot a rendszerváltás nem változtatta meg, csak még szembevetőbbé vált a vidék és a főváros közötti különbség.

A rendszerváltás idején az itt élők többségét másod- és harmadgenerációs városlakók alkották, akik eltérő mértékben voltak képesek alkalmazkodni az új környezet adta körülményekhez. Szerepük ugyanakkor alapvető volt a rendszer átalakításában, hiszen jellemzően ők alkották a demokratizálódási folyamat társadalmi bázisát. Ma is jóval fogékonyabbak a politikai eseményekre, ugyanakkor életmódjuk, gondolkodásuk változásával egyre inkább eltávolodnak korábbi gyökereiktől. A rendszerváltás után igen jelentős belső migráció indult meg Mongóliában, mely leginkább a főváros népességének ugrásszerű megnövekedésében érhető tetten. Az 1990-es években kb. 700 000 fős Ulánbátor lakosainak száma mára jóval meghaladja az egymillió főt.¹⁴ Az itt hivatkozott 2008. évi statisztikai adat ugyan csak alig több mint egymillió főt említ, ez azonban csak a város regisztrált lakóit jelenti – az éves bontásból ugyanakkor jól látszik, hogy a lakosok száma minden évben több mint negyvenezer fővel nőtt, amit a születések száma közel sem indokol. Az utóbbi évtizedben Ulánbátor lakossága ennél

¹⁰ Mong. *γaɗaɣɗu mongɣol-un törü-yi ʃasaqu yabudal-un yamun*. A mongol területeket, Tibetet felügyelő és a mandzsu helytartókat (amban) irányító hivatal.

¹¹ Halha *Ix xürée*, mong. *yeke küriye*.

¹² Halha *Niislel xüree*, mong. *neyislel küriye*.

¹³ Halha *Ulaanbaatar*, mong. *ulaɣan bayatur*.

¹⁴ Ennek látszólag ellentmond az ulánbátori statisztikai hivatal (Halha Niisleiin jasag dargiin xeregjüülegč agentlag statistikiin gajar) 2008 májusi kimutatása, mely szerint az ulánbátori lakosság lélekszáma az elmúlt 3 évben így alakult: 2006 – 959e fő, 2007 – 1006,3e fő, 2008 – 1044,5 fő. http://statist.ub.gov.mn/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=170&Itemid=99999999. 2009. november 24.

jóval nagyobb mértékben növekedett. A város épített központját körülvevő jurta-negyedek évről-évre egyre nagyobb területet foglalnak el a környező dombokon. Egyes becslések szerint a fővárosban élők tényleges száma a hivatalos adatokat akár 200–400 ezer fővel is meghaladja, így a mai teljes mongol lakosság csaknem fele a fővárosban él.

Ugyanakkor a munkalehetőségek közel sem gyarapodtak ilyen mértékben, a piacgazdaság nyújtotta lehetőségekkel a társadalom igen kis része tudott csak élni, így az egyes társadalmi rétegek között jelentős vagyoni különbségek alakultak ki. A városi munkanélküliség drasztikusan nőtt, amit a vidékről történő bevándorlás csak tovább erősített. A munkalehetőségek nemcsak az alacsonyan képzett lakosság, de az értelmiség számára is korlátozottak. A halmozódó problémák miatt kialakult feszült társadalmi környezetben érthető, hogy 2008-ban a választást követően a kormányt bíráló tüntetések pillanatok alatt tömegmegmozdulássá terebélyesedtek.

A vidéken élő, nomadizáló pásztorok a változásokat sok tekintetben csak közvetett módon tapasztalták, megmaradtak hagyományos életkörülményeik között. Életmódjuk csak kis mértékben változott. Napjainkban is ők alkotják a társadalom konzervatívabb, a politikai környezetre kevésbé fogékony részét.

Kétségtelen, hogy a változás jelei vidéken is érezhetőek, ezek azonban napjainkig még nem befolyásolták jelentős mértékben a nomádok életmódját. Az, hogy a költözést nem igavonó állatokkal, hanem teherautóval oldják meg, a nomád életmód alapjain nem változtat. A motorizáció általánosnak tekinthető, szinte minden család birtokol ilyen közlekedési eszközöket (motort, autót), és ezzel párhuzamosan egyre több helyen látni különböző áramfejlesztőket (napelemes, vagy szélenergiával működő változatokat), melyek tévét, rádiót működtetnek. A mobiltelefon szolgáltatók (Mobicom, Skytel, Unitel, G-Mobile) beruházásainak köszönhetően már nemcsak a főváros környéke, de a távolabbi vidékek lefedettsége is gyorsan növekszik. Ezek a tényezők, a telekommunikáció látványos fejlődése sokkal jelentősebb hatással van a vidéki társadalomra, mint a motorizáció.¹⁵ Közvetve ezek a hatások is azt eredményezik, hogy a fiatalabb generációk fokozatosan elfordulnak a vidéki élettől. Gyakran a fővárosba mennek tanulni, ahonnan a legritkább esetben térnek vissza vidékre. Ez nemcsak a társadalom világi részére jellemző, de meglepő módon a fiatal lámák között is hasonló tendenciák figyelhetők meg, melyek részben az oktatási rendszer sajátosságaira is visszavezethetőek.

Az igen jelentős belső migráció következtében ma a mongol társadalom alapvetően két, egymástól jól elkülöníthető csoportra szakad, melyek között a távolság folyamatosan nő. Ez az átalakulás a rendszerváltás után látvá-

¹⁵ Mongóliában az internet használók száma a 2006-s 310 ezerről, 2008-ra 400 ezerre növekedett. Ugyanakkor a mobil előfizetések száma csaknem egymillióval emelkedett ebben a két évben (2006 – 742 500, 2008 – 1 737 000). http://www.budde.com.au/Research/Mongolia-Telecoms_Mobile-Internet.html. 2009. november 24.

nyosan felgyorsult, amiben a politikai, de a gazdasági környezet alapvető változása is nagy szerepet játszik.

A városba települők indokai a beköltözésre elsősorban a jobb életkörülmények, a kedvező munkalehetőségek, a fiatalok felsőoktatási rendszerbe való belépése voltak. A kép azonban nagyon csalóka. A városba költözők jelentős része nem rendelkezett megfelelő anyagi háttérrel a lakáshoz jutáshoz. A munkaerőpiac gyorsan telítődött képzetlen munkaerővel, ami a betelepülők esélyeit tovább rontotta. Az első generációs városlakók egy sajátos problémával szembesültek. A számukra új gazdasági környezet alapvetően ismeretlen kihívások elé állítja őket. Egy nomád életmódhoz szokott emberrel szemben a napi rendszeres munkakezdés, a munkaidő meghatározottsága, a munkahelyen belüli hierarchikus rend olyan követelményeket támaszt, melyekhez adott esetben nehéz rögtön igazodni. Ugyanakkor a megfelelő képzettség hiánya szintén akadályozó tényező. Erre jó példa a fővárosi építkezéseken kialakult helyzet. A rendszerváltás után – elsősorban a második évtizedben – az ulánbátori építkezések száma drasztikusan megnőtt. Ezek elvileg lehetőséget adtak egy kevésbé jól képzett munkavállalói réteg alkalmazására is, a helyzet azonban napjainkra megváltozott. A piac elsősorban külföldi (gyakran kínai) befektetők kezében van, akik már jóval kisebb létszámú mongol munkaerőt foglalkoztatnak napjainkban, mint akár egy évtizeddel korábban is. Jellemzően külföldi (kínai) munkásokat alkalmaznak, s ezt elsősorban a mongolok megbízhatóságának hiányosságai indokolják. Ez természetesen társadalmi feszültségeket is generál, hiszen az egyre növekvő városi munkanélküliség mellett a külföldi munkavállalók megjelenése komoly konfliktusforrás lehet, ami akár az idegenellenesség növekedését is eredményezheti.

A mai városlakók ugyanakkor fokozatosan elvesztik kapcsolatukat a vidékkel, életmódjukban, ünnepeikben fokozatosan elszakadnak a hagyományoktól, gyakran külföldi mintákat kezdenek követni. A vidék drasztikus módon elnéptelenedik, s a migráció nemcsak a hagyományos nomád gazdálkodásban rejlő gazdasági lehetőségeket lehetetleníti el, de jelentős társadalmi feszültségeket is generál a betelepülőket ellátni képtelen városokban. Az új környezetben változik az egyház, a vallásosság szerepe, illetve megjelenési formái. Az egzisztenciális problémák, a növekvő munkanélküliség, az új – a friss betelepülők számára gyakran idegen környezet – komoly identitásválságot generál, mely a nacionalizmus, s az ebből fakadó idegenellenesség növekedését, s közvetve a folyamatokat generáló globalizáció elutasítását eredményezi.

Az ellentmondásos gazdasági döntések következtében a kívülálló számára is könnyen megfigyelhető, sajátos gazdálkodási formák alakultak ki az országban. A különböző kisvállalkozások létrejöttére azok a fuvarozó cégek is jó példát nyújtanak, amelyek a személyszállítással foglalkozó állami vállalat riválisává váltak, de a mongolok kreativitására, illetve a gazdasági jellegű magánkezdeményezésekre még számos más példát is találhatunk. A piacgazdaság megjelenése, illetve az állami vállalatok megszűnése, az állam által irányított

kereskedelem visszaesése nyomán egyre-másra jelentek meg a kisebb – gyakran csak alkalmi társulásként működő – magánvállalkozások. Ezek nem ritkán a törvényi kereteket feszegetve, az állandó munkahely mellett inkább csak fizetés-kiegészítést biztosítottak az alkalmi vállalkozók számára.

A '90-es évek végén az utazó számára úgy tűnhetett, hogy egész Mongólia kereskedik. Az állami, nagyvállalkozói szintű kereskedelem hiányosságait kihasználva egyre-másra nyíltak a kisebb boltok, trafikok, melyek áruellátásáról sajátos módon gondoskodtak. Gyakran fordult elő, hogy kisebb közösségek saját anyagi forrásait összeadva megvásároltak egy-egy vagonnyi szállítmányt a legkülönbözőbb termékekből. Ezt vasúton Kínából vagy Európából a fővárosba szállították, és szintén „kisipari” módszerekkel – például barátok segítségével, vagy a vidékre induló postajáratokkal, buszokkal¹⁶ – terítették a fővárosban, illetve az egész országban. A már említett kisebb boltok, trafikok ugyan önállóan kicsi, de összességében megfelelő méretű piacot teremtettek az így érkezett árucikkeknek. A szerény hasznot azután ismét kalákában, újabb szállítmány beszerzésére fordították. Ebben az időben gyakran fordult elő, hogy a mongol határokon szinte képtelenség volt kishatár-forgalommal vasúton átkelni, mert a helyi „kereskedők” minden kupét lefoglaltak áruik számára, az utazó éppúgy megoszthatta fülkáját egy banán-szállítmánnyal, mint egy ülőgarnitúra terebélyes foteljeivel. Az ilyen jellegű tevékenység jellemzően a városi lakosság körében volt elterjedt. Bár a mongol népesség a korábbi évszázadok során jellemzően nem a kereskedelemről élt, ezek a gyakran szűk körben szerveződő kisebb vállalkozások sajátos módon a régi nomád társadalomra jellemző árucserét idézik. A nomád körülmények között a nagycsaládok az alapvető megélhetést biztosító igényeik tekintetében mindig önellátók voltak, s egyéb igényeiket inkább árucserre formájában elégítették ki. A rendszerváltás után a városokban megjelenő kiskereskedelmi vállalkozások ezt a zárt, kis volumenű, a résztvevők számára egyszerre nem jelentős anyagi hasznot hozó árucserre forgalmat idézték. Ez a tény biztosította a mongol gazdaság túlélését.

Az említett kereskedelmi formák később a századforduló környékén fokozatosan visszaszorultak. A gazdaság ezen szegmensében is megjelentek a nagyvállalkozások, melyek elég tökeerősek voltak a nagy tételben történő kereskedelmi forgalom lebonyolításához. Ez jelentős változásokat is generált. Egyre több külföldi, multinacionális cég jelent meg, kínai, dél-koreai, japán vállalatok nyitottak kirendeltségeket, kínálták áruikat és szolgáltatásaikat – a mongóliai piacszerzés érdekében gyakran nyomott áron –, és a városokban is folyamatosan nőtt a fizetőképes kereslet. Az új környezet hatására az ezredforduló környékén az árubőség robbanásszerűen megnőtt, ma ebben az értelemben a mongol főváros semmiben sem különbözik a világ más nagyvárosaitól.

¹⁶ Nem egyszer fordult elő, hogy a szerző vidéki terepmunkáján úttalan-utakon zötykölődve az épp utolért postabusz hátsó ablakában magyar Balaton szelet- vagy étolajszállítmányt fedezett fel. Ekkor épp ilyen konténer érkezett az országba.

A vidék ekkor is megmaradt hagyományos gazdálkodási formáinál. Ugyanakkor az elvándorlás, a lakosság jelentős részének – elsősorban a fiataloknak – a városba költözése miatt sokan már a hagyományos nomád gazdálkodási forma veszélybe kerülését vizionálják. Mivel a mongol gazdasági termelés alapja még az erőszakos szocialista iparosítás idején is az állattenyésztés, illetve az erre épülő feldolgozóipar volt, a vidék elnéptelenedése gazdasági értelemben is komoly veszélyeket hordoz. Bár a piacgazdaság bevezetése és a kínai-mongol kapcsolatok 1980-as évek végi normalizálódása egy addig jórészt nélkülözött, hatalmas piacot nyitott meg a mongol termékek számára, ez a változás csak részben hozott pozitív eredményeket. A kínai felvevőpiac – a mongol gazdaság teljesítőképessége szemszögéből – szinte korlátlan lehetőségeket biztosít az áruk eladására, ezzel párhuzamosan azonban a kínai tőke mongóliai megjelenése sok tekintetben gyakran épp a mongol lehetőségek beszűkülését eredményezi. Az új piaci környezet gyakran a hagyományos gazdálkodás megváltozását is okozhatja, melynek hosszú távon negatív hatásai is lehetnek. Jó példa erre a mongóliai kasmírtermelés. A rendszerváltás után a kasmír felvásárlási konjunktúra hatására a déli területeken egyre több nomád választotta a kecsketenyésztést megélhetése alapjául. Ez az addig azon a területen élő optimális állatállomány torzulását eredményezte, mely hosszú távon a terület ökológiai egyensúlyának felborulásához, a vidék elnéptelenedéséhez is vezethet. Ugyanakkor az itt megtermelt értékes nyersanyag feldolgozása már gyakran nem mongol üzemekben történik, így a késztermékek után járó haszon sem marad az országban. Tehát hiába a látszólagos gazdasági előny, ha hosszú távon ez a hagyományos nomád életforma megszűnését, a jelentős gazdasági haszon – a megélhetés – elvesztését jelentheti.

A vallásosság a fővárosban

A politikai rendszerváltás nemcsak gazdasági és politikai értelemben hozott új lehetőségeket. A bolsevik ideológia által irányított egypártrendszer korszaka a vallásellenesség csaknem hetven éves időszakát hozta Mongóliában is. A forradalom győzelme után következő első évtizedben elsősorban csak adminisztratív eszközökkel próbálták háttérbe szorítani a mongol buddhista egyházat, a harmincas évek azonban már drasztikusabb egyházellenes intézkedéseket hoztak. Az 1940-es évekre a mongol buddhista egyház gyakorlatilag tetszhalott állapotba került. Vidéken szinte teljesen megszűnt az egyház működése. Azokat a kolostorokat is elhagyták, melyek megmenekültek az 1937-es pusztítástól, s a fővárosban is csupán egy kolostor – a Gandan – működött, szigorú állami felügyelet mellett és csupán jelképesen (MAJER – TELEKI, 2008). A lámák – akik túléltek a vérengzést – visszavonultan éltek. A központi mongol területekről a sámánokat már a korábbi évszázadokban kiszorította a buddhizmus, s a fővárostól távolabb eső te-

rületeken – Észak- és Nyugat-Mongóliában is – már a bolsevik hatalom is minden eszközzel üldözte őket. Ezzel a népi vallásosság megnyilvánulási formái is visszaszorultak a magánszférába.

A rendszerváltás a vallási élet látványos, szinte robbanásszerű újjáéledését hozta. A korai kilencvenes években egyre-másra alapították újra a buddhista kolostorokat vidéken és a fővárosban is, a vidéken élő sámánok újra szabadon folytathatták tevékenységüket. A buddhizmus ismét államvallássá lett az országban, s mint ilyen a mongol nemzeti identitás egyik alapvető részét képezi.

A vallási élet központjává ismét a főváros vált, ami részben történelmi eredetű hagyományra vezethető vissza, ugyanakkor a kialakult helyzet számos új sajátosságot is hordoz. A kilencvenes években Mongóliában újjáalapított buddhista kolostorok jelentős részét nem vezette, illetve napjainkban sem vezet megfelelő fokozattal rendelkező főláma. Ennek oka elsősorban arra vezethető vissza, hogy a rendszerváltást megelőzően a buddhista egyház ellehetetlenítése miatt az egyházi oktatás is megszűnt. A diktatúra utolsó évtizedeiben ugyan már működött az 1970-ben alapított Vallástudományi Főiskola a Gandan kolostorban, ez azonban nem pótolhatta az egyházi rendszer működésének hiányosságait. A rendszerváltás után lassan a buddhista egyházi oktatás is újjászerveződött (SZILÁGYI, 2008b). Az oktatás központjai a fővárosban működő kolostoriskolák (*dacan*),¹⁷ illetve a már említett főiskola. Sajátos módon ezek az intézmények is hozzájárulnak a vidéki kolostorok elnéptelenedéséhez azzal, hogy az ide tanulni érkező fiatal lámák a legritkább esetben térnek vissza vidékre és inkább a városban telepednek le.

A mongol rendszerváltást követő időszak sajátossága, hogy a korábban vidéken működő sámánok közül többen a fővárosba költöztek. Ma a mongol fővárosban jóval több sámánt találunk, mint a korábbi években bármikor, s ezek a sámánok olyan új formákban végzik tevékenységüket, melyek létrejöttét egyértelműen az új társadalmi környezetre adott válaszokra vezethetjük vissza. Ma a mongol fővárosban több sámánszövetség is létezik, melyek gyakorlatilag céhes rendszerben működnek (SZILÁGYI, 2008a, 54–70.). A folyamatok hátterében a régi vallási hagyományok újjáéledése mellett más okokat is sejthetünk. Akár a buddhista lámákat, akár a városi sámánokat vizsgáljuk, elmondható, hogy a spirituális elhivatottságból ezt az utat választók mellett vannak, akik inkább egyszerűen csak egzisztenciális lehetőséget látnak ebben az életvitelben.

A politikai átalakulás utáni korszakban Mongóliában jellemző vallási türelem, vallásszabadság más térítő egyházak megjelenését is magával hozta. Ma, elsősorban a főváros fiatal népessége körében, egyre nő a keresztény hitűek lélekszáma,¹⁸ s a különböző felmérések a regisztrált fővárosi lakosság 0,7–3 százaléka közé teszik a keresztény hívők számát. Ez nem tekinthető

¹⁷ Halha *dacan*, mong. *dacang*.

¹⁸ <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2005/51522.htm>. 2009. november 25.

túl nagyoknak, de növekvő tendenciát mutat. Mongóliában ma a korábban jelenlévő római katolikusokon, és orosz ortodoxokon kívül olyan kisebbségeket is megtalálunk, mint az 1992-ben megjelenő mormonok, vagy a Jehova tanúinak egyháza. Bár nem tudunk jelentősebb társadalmi konfliktusról, amit a kereszténység megjelenése okozott, arra vonatkozóan vannak (kisközösségi szintű) példák, hogy a kereszténység megjelenése az idősebb és fiatalabb generáció közötti konfliktusokat eredményezett.

Összefoglalás

A rendszerváltást követő politikai és gazdasági átalakulás olyan társadalmi változásokat is generált Mongóliában, melyekhez mérhető nem történt a korábbi évszázadokban. Az évszázadok óta működő nagyllattartó nomád gazdálkodást és az ehhez kapcsolódó társadalom-szerkezetet már a szovjet típusú hatalom intézkedései is megbontották, de korántsem jártak olyan jelentős mértékű és gyors változásokkal, mint amilyeneket az elmúlt két évtizedben tapasztalhattunk. A mai mongol városi – elsősorban fővárosi – lakosság körülményei, életvitele és felfogása markánsan eltér a vidéki lakosságtól. Ennek köszönhetően ma a mongol társadalom két markánsan elkülönülő csoportra szakadt, melyek között a távolság folyamatosan nő. Bár a városi lakosság büszke gyökereire, a mongol nomád hagyományokra, életvitele ettől már markánsan eltér, és úgy tűnik, hogy a két társadalmi csoport közötti átjárhatóság lehetősége is egyre inkább megszűnik. Mongólia sajátos helyzetbe került. Nemcsak a nyugati típusú demokrácia működtetését kell megtanulnia – melynek elsajátításához az eltelt két évtized semmiképp nem tekinthető elegendő történelmi távlatnak –, de meg kell találnia az egyensúlyt a mongol gazdaság alapját jelentő hagyományos nomád életmód – és értékrend –, illetve a mai világ gazdasági kihívásai és városias jellegű életvitele között is.

IRODALOM

- HUMPHREY, Caroline – SNEATH, David
1999 *The End of Nomadism?* Durham – Cambridge, Duke University Press – The White Horse Press.
- MAJER Zsuzsa – TELEKI Krisztina
2008 Kolostorok régen és ma a mongol vidéken. *Keréknymok*, 4, 74–88.
- SZILÁGYI, Zsolt
2008a Legitimáció. A mongol buddhista egyház szerepe a világi hatalom legitimációjában. In: BERTA, Péter – VARGYAS, Gábor (szerk.): *Ethno-lore*. Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve XXV. 54–70. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet.

2008b A buddhista egyház a modern mongol társadalomban. *Keréknyomok*, 4, 60–73.

URAY-KÓHALMI Katalin

1989 Das zentralasiatische Kultursyndrom. In: HEISSIG, W. – MÜLLER, C. C. (szerk.): *Die Mongolen*. 47–51. Innsbruck, Pinguin-Verlag.

VLADIMORCOV, B. Ja.

1934 *Obščestvennyj stroj mongolov*. Leningrad.

ZSOLT SZILÁGYI

NOMADS IN TOWNS.
IMPACTS OF MODERNISATION AND GLOBALIZATION ON
MONGOLIAN SOCIETY

In the two decades after the political transition in Mongolia the political and economic changes generated a rapid transformation in the Mongolian society. The market economy, the permeable frontiers and the new telecommunication opportunities have given new environments for the Mongolian nomads to transform the chances of the career alternatives.

Shepherds pursuing their traditional lifestyle in the open country only indirectly sensed the changes and retained the traditional frames of their life in several ways. Nowadays they still constitute the most conservative part of the society. The urban population has a different basic attitude. Their lifestyle and thinking patterns change, they increasingly lose connection with their earlier roots. At the same time they played a basic role in the transformation of the system, since they characteristically constituted the social base of the democratization process. In this sense nowadays the Mongolian society is breaking into two clearly outlined groups with the distance growing solidly among them.

Migration means a great problem not only in the traditional nomadic life, but it also generates social tension in towns that are not able to supply the immigrants. In the new social environment the role of the church and the religious life and its aspects is changing. The increasing unemployment and the economical problems are generating crisis, which can lead to growing nationalism, negative feelings against foreigners and refusing globalization.